
УДК 811.161.2'38

Л.М. МЯЛКОВСЬКА

Луцький національний технічний університет, м. Луцьк

І.С. НЕЧУЙ-ЛЕВИЦЬКИЙ – КУЛЬТУРНИК, ЕТНОГРАФ, ПИСЬМЕННИК

У статті запропоновано нове осмислення мовної особистості І.С. Нечуя-Левицького як знавця української та загальнолюдської культури, науковця-етнографа, перекладача Святого Письма і як високого майстра художнього слова. З огляду на це подано характеристику історичної доби, культурно-соціального простору, що мали вплив на формування мовної творчості письменника. Спостережено синонімічне багатство мови І.С. Нечуя-Левицького як особливість його індивідуального стилю, що виявляється, зокрема, в конкретно-чуттєвих образах на позначення загального поняття ‘говори-ти, розмовляти’. Зроблено висновок про те, що мовотворчість І.С. Нечуя-Левицького – переконливий доказ існування самобутньої української літератури й мови, якою творилася ця література і яка була виразним засобом самоідентифікації народу.

Ключові слова: мовна особистість І.С. Нечуя-Левицького, мовна творчість письменника, етнографічна інформація, конкретно-чуттєвий образ, історія української літературної мови.

Іван Семенович Нечуй-Левицький належить до числа тих письменників, чиє ім'я в історії української літератури та української літературної мови не позбавлене таких стереотипів: «етнографічний реаліст», «етнограф села», «літописець побуту», «побутописець», прихильник «селянської мови».

Таке розуміння творчої особистості письменника, яке залежить від змісту часових ідеологем та суб'єктивного досвіду інтерпретаторів, потребує новітньої рецепції. З огляду на це важливо простежити, яка культурно-історична доба і який культурно-соціальний простір впливали на формування мовної особистості І.С. Нечуя-Левицького.

Загальновідомо, що І.С. Нечуй-Левицький народився у невеличкому містечку Стеблів (сьогодні це селище міського типу на Черкащині), у родині священика. Мальовничі

© Л.М. МЯЛКОВСЬКА, 2019

краєвиди Надросся, серед яких минало дитинство майбутнього письменника, закарбувалися в його чуттєвій пам'яті. Вроджене відчуття природи так назавжди й лишилося характерною рисою особистості письменника [1: 11].

А втім, більшу частину свого життя — понад 40 років — прожив І.С. Нечуй-Левицький у Києві: тут минули його студентські роки. Згодом, вийшовши на пенсію, він поселився в Києві назавжди.

Багато читачів навіть не здогадуються, яке вагоме місце у творчості письменника посідає Київ. У 70-х рр. минулого століття в популярному на той час громадсько-політичному і літературно-мистецькому тижневику «Україна», що видавався у Києві, журналіст Микола Мандрика писав про І.С. Нечуя-Левицького: «Він увічнив старий Київ» [8: 12].

Дія багатьох творів письменника розгортається саме в Києві («Хмари», «Афонський пройдисвіт», «Київські прохачі», «Ніч на Дніпрі», «Апокаліпсична картина в Києві», «Неоднаковими стежками», «Дивовижний похорон», «Вольне кохання», «Вечір на Владимирській горі»), герої Нечуя-Левицького здобувають освіту в Києві, їдуть туди вирішувати адміністративні питання, відвідують театр, оперу, магазини, дізнаються про новинки моди («Причепи», «Старосвітські батюшки та матушки», «Поміж ворогами», «На гастролях у Микитянах», «Кохання з притчинами»), до Києва йдуть на церковні служби, готуючись до сповіді та причастя, персонажі тих творів, у яких автор описує життя села та простого люду («Баба Параска та баба Палажка», «Микола Джеря», «Кайдашева сім'я»). Пригадаймо «Кайдашеву сім'ю» і те враження, яке справив на Мелашку Київ, коли вона з прочанами на Великому тижні ходила туди, щоб висповідатися: [...] *Мелашка стояла, мов кам'яна. Ті золоті верхи та білі дзвіниці здавалися для неї якоюсь дивною казкою* (Н.-Лев. III: 376); *Краса міста, краса церков, монастирів одібрала од неї* [Мелашки] *думку навіть про Лавріна* (Н.-Лев. III: 382).

Під час навчання у Київській духовній семінарії, а пізніше і в Київській духовній академії І.С. Нечуй-Левицький дуже захоплювався читанням книг, серед яких орієнтувався переважно на популярну в той час західноєвропейську літературу, світову класику: «Кульгавий біс» Алена Рене Лесажа (до речі, цей текст письменник читав в оригіналі), «Поль та Віржині» Жака-Анрі Бернардена де Сен-П'єра, «Дон Кіхот» Мігеля Сервантеса, «Атала», «Натчези», «Християнство» Шатобріана, «Божественна комедія» Данте Аліг'єрі, «Заздрість» Ежена Сю, «Пертська красуня» Вальтера Скотта. Найбільше йому сподобався Данте, тоді ж для себе відкрив і Шевченка, його «Причинну» майбутній письменник отримав від батька (Н.-Лев. X: 14 — 15; 267 — 268). Що ж до російської літератури, то І.С. Нечуй-Левицький вивчав Пушкіна й Гоголя, а коли закінчив академію і став викладати російську мову й літературу, здійснив переклад двох оповідань Салтикова-Щедріна. Однак художній орієнтир Нечуя і надалі був спрямований на класичні тексти західноєвропейського канону [12: 31].

Доба, в яку жив Іван Семенович, це час політичних, соціальних, культурних змін у житті суспільства. Скасування кріпацтва, ліберальні реформи 60 — 70-х рр. XIX ст., розвиток «культурницької фази українського руху» [3: 3] уможливили втілення в життя ідеї відродження нації, пізнання окремішності українського народу. Крім скасування кріпацтва, 1861 рік був знаковим для України ще й тим, що вийшов перший український часопис «Основа»; журнал проіснував лише рік, але відіграв важливу роль у становленні української культури і літератури як двох важливих чинників формування національно-мовної свідомості українства. У своїх листах письменник згадував, що саме цей часопис дав йому поштовх розпочати літературну діяльність (Н.-Лев. X: 15).

І.С. Нечуй-Левицький був знайомий з Пантелеймоном Кулішем, який схвально відгукнувся про мову перших його творів. Саме Куліш порадив авторові публікувати свої рукописи у Львові, у щойно створеному журналі «Правда». Співпраця І.С. Нечуя-Левицького з часописом «Правда» була довготривалою: до Емського указу (1876), коли друкувати твори українською мовою в Російській імперії ставало все більш небезпечно, і після, коли Емський указ унеможливив їх видання в Російській імперії.

Упродовж 1860 — 1890-х рр. культурно-письменницька діяльність І.С. Нечуя-Левицького пов'язувала його з галицькими інтелектуалами та Київською (Старою) громадою. Громадівці, перейнявши ідеали Кирило-Мефодіївського братства, активно працювали на ниві збереження самобутніх вартостей духовності нації — «історії, мови, звичаїв, обрядів та інших фольклорно-етнографічних зразків культури» [7: 27]. Загалом вони проводили обережне культурництво: організовували наукові товариства, видавали часописи, намагалися запропонувати освіту широким колам, здійснювали лексикографічну діяльність, видавали етнографічні студії. Популяризуючи українськість, вони намагалися діяти й легальними методами (заснування Імператорського Російського географічного товариства), і нелегально, обходячи Валуєвський циркуляр, через підкуп цензорів, які дозволяли видавати твори.

Членство у Київській громаді розширювало коло знайомств письменника з багатьма діячами тогочасної української культури. Так, І.С. Нечуй-Левицький мав дружні взаємини з істориком, етнографом, публіцистом, громадським і культурним діячем М.І. Костомаровим, композитором, громадським діячем М.В. Лисенком, філологом, педагогом і громадським діячем П.Г. Житецьким, письменником, театральним і культурним діячем М.П. Старицьким, який, до речі, переробив п'єсу І.С. Нечуя-Левицького «На Кожум'яках» на комедію — «За двома зайцями», письменником, перекладачем, лексикографом, громадським діячем О.Я. Кониським. Знав письменник етнографа, фольклориста, письменника, філолога і педагога Номиса М. (справжнє ім'я — Матвій Терентійович Симонов). Надсилаючи свої рукописи до Львова, листувався з журналістом І.М. Белеєм, видавцем та літературознавцем В.Л. Левицьким (псевдонім — Василь Лукич), професором Львівського університету О.М. Огоновським.

У художніх творах І.С. Нечуя-Левицького про інтелігенцію можна прочитувати уявний діалог письменника з М.П. Драгомановим. Персонажі письменника обговорюють ідеї космополітизму, націоналізму, європейськості, народництва, актуальні для тогочасної української культури. У повісті «Над Чорним морем» читаємо такий діалог:

*Молоді розгорілись, розбалакались. Чисте морське свіже повітря розво-
рушувало нерви, розбуджувало й бадьорило думки. Слова: народність, кос-
мополітизм, національність, добробут, українське письменство, честь,
правда — сипались, неначе бризки з фонтану.*

*Більше за всіх говорив Комашко. Саня слухала й задивлялась на Комаш-
ка. Він зацікавив Саню, й вона незчулась, як її думка приставала до його ду-
мок, ріднилась з ними якимись потайними стежками, як морська піна змі-
шується до купи з бризками морської хвилі.*

*— Я знайшов свою Феваїду, свою Америку — то мій рідний край. Україна
й народ. Нам одмежовано клопоть рідної ниви. І будемо працювати на її і
для неї. Що ми доброго зробимо для неї, то зробимо й для людськості, бо ми
частка людськості. В цьому й ми космополіти, — сказав Комашко, обер-
нувшись до Сані.*

*[..] — Правда ваша, правда! — обізвалась Саня. — Я бачу, що мої пере-
свідчення це не зовсім стиглі, неповні й неясні, — і вона почувтила, що під
нею ґрунт космополітизму захитався, як хистка кладка (Н.-Лев. V: 174).*

Письменник виявляє своє ставлення до понять *космополіт*, *космополітизм*. Відомо, що ці слова-терміни мають виразний конкретно-історичний зміст і їхнє розуміння залежить від історичних умов розвитку певного суспільства.

Для І.С. Нечуя-Левицького важливою була ідея просвітництва народу, збереження його ідентичності, що могла забезпечувати насамперед освіта рідною мовою.

Письменника критикував М.П. Драгоманов за його національно-культурні орієнтири та універсальні суспільні цінності, які автор втілював у своїх творах про інтелігенцію: це прирівнювання космополітизму до російського націоналізму (повість «Хмари») та пріоритетність ідеї націоналізму над космополітизмом (повість «Над Чорним морем»). «Націоналізм же д. Ів. Левицького, — писав М.П. Драгоманов, — не дає нам гарантій, що він буде завше вільним і прогресивним» [4: 308].

Для М.П. Драгоманова, який розглядав освіту як засіб особистого зростання кожного індивіда, було не принципово, якою мовою цей індивід навчатиметься, він схилився до думки, що «наука все-таки, наука, та що поки українського письменства, а надто учебного, майже нема, то треба користуватися хоч російським» [5: 156]. М.П. Драгоманов виявляв прихильність до використання в освіті іноземних здобутків високорозвиненої нації, національній ідентичності він не надавав важливого значення, а І.С. Нечуй-Левицький розумів космополітизм як відмову від власної культури.

Увага І.С. Нечуя-Левицького до світогляду українського народу мотивована загальним захопленням на той час (друга половина XIX століття)

процесом збирання етнографічних матеріалів. Подорожуючи Західною і Східною Європою, письменник завжди з великим інтересом вивчав незнайомі для нього місця, збирав новий для творчості матеріал. Автор цікавився насамперед місцевим українським населенням, його матеріальною і духовною культурою, особливостями побуту.

У доробку письменника — етнографічно-фольклористична розвідка «Світогляд українського народу» (1868), художньо-етнографічний нарис «Українські гумористи та штукарі» (1890 — 1891), а також твори, у яких автор зосереджує увагу на зображенні особливостей української культури, національного характеру українців, їхніх звичаїв та обрядів. Етнографічна розвідка письменника про міфологічні вірування рідної нації містить аналіз світогляду доісторичних українців, співвідношення в цьому світогляді народних традицій, віри, науки, філософії, історії. Давня українська культура представлена тут не тільки через опис пантеону божеств і космогонічних міфів, а й через характеристику прозаїчніших святкових обрядів, ігор, пісень, забобонів (від віри у відьом, демонів, упирів до різних замовлянь). Загалом цей нарис засвідчив «грунтовні знання І. Нечуя-Левицького і в галузі української та світової міфології, і різножанрового фольклору, і [...] етнографічних матеріалів того часу, і обізнаність автора з досягненнями міфологічної школи в європейській та російській фольклористиці» [2: 37].

Подібні спостереження про національні культурні риси українців, особливості їхнього менталітету, характеристику українського гумору викладає письменник і в белетризованому етнографічному дослідженні «Українські гумористи і штукарі. *Етнографічні образки і типи*». Уже на початку твору автор пояснює читачам, хто такі гумористи і штукарі, наголошуючи на тому, що їхня поведінкова модель ґрунтується на рисах суто українського національного характеру: «*На Україні звуть **штукарями й гумористів** оповідачів, що провадять свою розмову вперемішку з **жартами**, усякими **приказками та прислів'ями**, і таких людей, що виявляють свої жарти в дії: в **жартовливій міміці**, в **жвавих мигах руками й головою**, в **смішному передражнюванні своїх знайомих**, в **імпровізуванні цілих невеличких комічних сцен власної вигадки** [...]». То [...] **люде, що зросли по селах, сказати б, на національному народному ґрунті, вигодувались його соками, люде, котрі, безперечно, вийшли з гурту щиро народного**» (Н.-Лев. V: 356).*

Про різноманітні звичаї та обряди українців, про їхні погляди та смаки пише І.С. Нечуй-Левицький у багатьох своїх художніх творах, що наповнені глибоким етнокультурним змістом [9]. Його герої, — а це люди різних соціальних станів, — дотримуються українських традицій, виконують релігійні настанови, що здавна існували у житті нашого народу. Запам'ятовується, наприклад, з повісті «Причепа» опис заручин Гані, доньки місцевого священика, з паном Ясем Серединським: *Як горлиця за дітками літнім вечором в лузі жалібно вуркоче, — так рідна мати перед заручинами за дочкою молодю плаче та сумує. [...] Як зозуля в зеленім лузі веде перед між галочками, — так молода зговорена виходить на заручини з*

молодими сестрицями. Обсіли сестри, як галочки, навкруги всю світлицю. Зацвіла світлиця о. Хведора дівочими личками та все чорними очима та чорними бровами, як горідчик цвіте навесні. [...] Молода, кажуть, все буває гарна; гарний пуп'янок між зеленим листом, але краща квітка, як розгорне свій увесь розкішний лист й розпусить навкруги себе пахоці. [...] Серединський сидів поруч із **молодою** гарний, молоденький, наче той місяць на підповні. З-за стола виглядали його очі тихі, густі кучері. [...] Коли це з другої кімнати одчинились двері. У світлицю вступила стара бабуся, одягнена чепурненько в білу сорочку, в чорну спідницю з червоними квіточками і зав'язана чорною хусткою. [...] Бабуся принесла в руках килим і почала розгортувати в кутку перед образами. Всі встали. В **молодих** запалились щоки. Мати не вдержала сліз, **як молоді стали на килим і почали бити поклони** [...] (Н.-Лев. I: 148 — 149).

Опис заручин у наведеному художньому тексті позначений виразним індивідуальним стилем І.С. Нечуя-Левицького: кілька обрядодій з їхнім об'єктивно-пізнавальним значенням уведено в ліричний контекст із характерними авторськими порівняннями, що інтимізують опис, виявляють замилювання картинним зображенням заручин дівчини.

Обряди та звичаї, пов'язані з весіллям, у художніх текстах прозаїка відтворюються принагідно, вмонтовуючись в оповідь про події. Тому шукати тут етнографічної деталізації не варто. Проте автор доносить читачам етнографічну інформацію, фіксує основні назви обрядодій, пор.: **Сталось так, як бажав син** [Микола]: **перед покровою він заслав до Нимидори старостів**. **Одного дня старости обміняли хліб, а другого дня Нимидора й рушники подавала** (Н.-Лев. III: 48); **Балаш не сподівався так рано старостів до своєї дочки. Мелашка була дуже молода. Наставали жнива. Мелашка була потрібна в господі як робітниця. Балаш одказував старостам ні се ні те. Мелашка стояла коло печі й заливалась слізьми. Батько постеріг, чого Мелашка так пізно верталась з вулиці, і згодився на заручини. Мелашка втерла слези рукавом і **подала старостам рушники**** (Н.-Лев. III: 358); **Молода поклонилась йому** [священнику] **низенько тричі, поцілувала в руку, а старша дружка поклала на стіл шишку, а потім молода з дружками пішла до церкви** (Н.-Лев. II: 99).

Традиційні українські свята — обов'язковий елемент художньої оповіді письменника. Він уважний до опису розваг, якими супроводжуються різні обрядові дійства, як, наприклад, обрядодія — **справляти колодія** (колодій, за міфічними віруваннями українців, — це бог весни, шлюбу, продовження роду). Це свято пов'язане з масницею (масляною), з сирним понеділком, відзначають його протягом тижня (іноді воно може тривати три дні) перед початком Великого посту. У цей час неодруженим хлопцям і дівчатам прив'язували колодку: хлопцям — до ноги, дівчатам — до лівої руки, а від їхніх батьків та й від них вимагали викупу. Під час колодія — сповивали «колоду», яку хрестили, а потім її ховали. Таке гуляння доповнювалося численними співами та танцями. Простежмо, як описує це свято І.С. Нечуй-Левицький у повісті «Не той став»:

— [...] будем колодки парубкам чепляти або родини колодки справляти, колодку в пелюшки сповивати. Нагуляємось і наспіваємось, бо тепер же **масниця**, — сказала Соломія і брязнула разками намиста. [...] Поприходили в гості й парубки, котрим молодиці почепляли колодки. [...] молодиці почали дуріти та сповивати повивачем колодку, убгавши її в пелюшки. Почалися смішки та жарти. [...] усі гості пили та гуляли, **грали в піжмурки, в тісної баби**. Один парубок **заграв на сопілку козачка**. [...] Тим часом [...] Соломія вхопила колодку, взяла її на руки, неначе дитину, і понесла до стола. Вона пищала, вдавала голосом, неначебто та дитина плаче. Молодиці пішли за Соломією слідком і заспівали колицької пісні. [...] (Н.-Лев. VI: 396 — 397).

Серед православних релігійних традицій, які згадує І.С. Нечуй-Левицький у своїх творах, свято жінок-мироносиць. За церковною традицією його відзначають на другу неділю після Великодня. У цей день церква возвеличує подвиг жінок, які були супутницями Христа, служили та були віддані йому серцем. Саме вони перші прийшли до Христової могили на ранок після розп'яття і дізналися, що Христос Воскрес. Автор описує це свято детально, зосереджує увагу на запровадженні такого важливого для парафіянок святкування. Пор. уривок з повісті «Не той став»: *Через тиждень після провід настала неділя мироносиць. Великдень був пізній. Надворі вже було тепло. [...]*

Як тільки вдарили в дзвін, люде так і посунули до церкви цілим натовпом, неначе на Великдень. На празник поприходило багато людей з близьких сіл [...]. Служба Божя йшла повагом, помаленьку; хор співав партесні співи. В кінці служби батюшка сказав проповідь. Він в проповіді заступався за жінок; навчав чоловіків, щоб вони жалували й шанували своїх жінок [...].

Настав час процесії. [...] Батюшка виніс з царських врат найбільшу євангелію і дав бабі Зіньці в руки; іншим молодицям та бабам він дав менші євангелії та образи. [...] Процесія рушила і пішла кругом церкви. [...]

Баба Зінька поважно йшла в процесії, несучи євангелію. [...] Процесія тричі ставала, йдучи кругом церкви; тричі читали євангелію, і під євангелію нахилили голови самі за себе жінки. Ні один чоловік не підступив та не нахилив голови під євангелію [...] (Н.-Лев. VI: 368 — 370).

У творах І.С. Нечуя-Левицького фіксуємо чимало назв церковних свят, постів, обрядодій, як-от: *різдвяні святки, справляти кутю, Перша кутя, Святий вечір* (напередодні Різдва), *Різдво, Голодна кутя* (напередодні Водохреща), *Водохреще, Ордань, Колодія, Великий піст, в неділю на середопістя* (четвертий тиждень Великого посту), *Страсний тиждень, Великий понеділок, Чистий четвер, Великдень, Проводи, через тиждень після Провід, Петрівка, Спасівка, Спаса, Перша Пречиста, Друга Пречиста, Пилипівка, пилипівчані дні, пилипівчане пущення, пилипівчані запусти* (період глибокої осені, коли закінчується сезон сватання). Найчастіше ці назви письменник уживає для уточнення часу, коли відбуваються описувані у творі події, для окреслення пори року. Така етнографічна інформація засвідчує обізнаність письменника з віруваннями, релігійними традиціями українців, а в окремих описах таких традицій наявні

виразні художні деталі, що урізноманітнюють інформаційну тональність авторської оповідності.

Мотиви релігійно-обрядового мовомислення І.С. Нечуя-Левицького пов'язані з біографією письменника, із закарбованими в його пам'яті життєвими ситуаціями. Як слушно зауважує С.Я. Єрмоленко: «виховання в родині священика дало змогу письменникові правдиво відтворити різноманітні обряди — сватання, весілля, народження [...]» [6: 8].

Невипадково І.С. Нечуй-Левицький зацікавився й українським перекладом Біблії для Лондонського біблійного товариства. Письменник знав мови і мав хист до них, тому коли переклад Святого Письма не був завершений у зв'язку зі смертю Пантелеймона Куліша, письменник погодився завершити цей переклад. Як зауважує В.В. Німчук, І.С. Нечуй-Левицький переклав «майже чверть Старого Завіту — книгу Рут (Руф), Першу книгу Паралипоменон, книгу Ездри, книгу Неємії, книгу Естери (Есфірі), книгу пророка Даниїла» [10: 595]. В одному з листів до Бориса Грінченка письменник писав про свою роботу над Біблією, наголошуючи на тому, що при виконанні цього завдання він брав за основу німецький (лютеранський) переклад Біблії та «державсь врешті тексту великоруського синодального видання» (Н.-Лев. X: 373). Ту ж саму думку висловлює автор і в листі до Івана Пулюя, який відповідав за фінансовий бік цієї справи та був посередником між І.С. Нечуєм-Левицьким та Лондонським біблійним товариством, пор.: «Я перекладав з німецького перекладу «Біблії» лютеранського [...]. Але я держався й перекладу церковнослов'янського й синодального російського, бо все-таки мав на увазі, що як не тепер, то колись синод мусе пустити й український переклад [...]» (Н.-Лев. X: 443). Проте мрії письменника про поширення українського перекладу Біблії в Російській імперії не здійснилися: це видання заборонили, а авторські примірники І.С. Нечуй-Левицький наказав роздати колегам зі Львова.

Дослідник творчості І.С. Нечуя-Левицького М. Тарнавський подає таку інформацію: у жовтні 1905 р. в журналі «Ruthenische Revue», що друкувався у Відні німецькою мовою за сприяння австрійських українців, було перекладено нарис І.С. Нечуя-Левицького «Лік українського народу в Європі, Азії і в Америці» й опубліковано під назвою «Die Anzahl der Ruthenen in Europa, Azien und Amerika», у якому автор подає демографічний підрахунок кількості українців [12: 65]. Із листів, які писав І.С. Нечуй-Левицький до Михайла Грушевського довідуємося, що спочатку названий демографічний нарис мав надрукувати львівський «Літературно-Науковий Вістник», проте письменник засумнівався в тому, чи варто дублювати вже раніше опублікований текст. Разом з тим він був зацікавлений у поширенні тієї інформації, яку він зібрав і виклав у цій праці, адже, за його спостереженнями, у тогочасних газетах зменшують кількість українців, а чисельність великоросів ставлять неймовірно велику, обґрунтовуючи тим самим пріоритетне місце своєї (великоруської) мови: «С нами [...] Бог! Разумейте языцы и покоряйтесь.. бо нас он скільки!»

(Н.-Лев. X: 449). Згадує письменник у цих листах і про свої статті «Кельти й їх письменство» та «Од Києва до Миколаєва», серед яких другу він начебто написав на прохання М. Драгоманова для географії відомого на той час французького дослідника Елізе Реклю, який описував Україну. Проте, як стверджує М. Тарнавський, в розділі цієї праці посилань на дослідження Нечуя-Левицького немає [12: 65].

Мовотворчість І.С. Нечуя-Левицького — це переконливий доказ існування самобутньої української літератури й мови, якою творилася ця література і яка була виразним засобом самоідентифікації народу, ширше — ідентифікатором національної свідомості та культури. Про роль літератури рідною мовою як важливого засобу творення національної культури писав академік В.М. Русанівський: «Коли нація досягає самоусвідомлення [...], у неї з'являється потреба виразити свій внутрішній світ: історію, уподобання, культурні набутки. Цьому завданню служить література [...]. Якщо ця література твориться мовою більшості населення, вона стає загальнонародним культурним вогнищем, що освітлює своєму носієві шлях у майбутнє, у коло інших цивілізованих народів. Коли ж ця література втілюється в слова і форми іншої мови, вона є лише спогадом про минуле свого народу» [11: 3].

Шлях українців у майбутнє освітлювала художня література, яку творив І.С. Нечуй-Левицький. Його тексти містять виразні картини психотипів персонажів, тонкі й влучні характеристики українців за соціокультурною ознакою. Привертає увагу опис поведінки персонажів і їхнього спілкування в конкретно-предметних ситуаціях. Майстерність художника слова виявляється в синонімічному багатстві його мови, зокрема в конкретно-чуттєвих образах на позначення загального поняття **‘говорити, розмовляти’**. У художніх текстах спостерігаємо динамічну картину ведення розмови, пор.: *пішла/йшла розмова, полилась/лилась розмова, вертілася розмова, не переставала розмова, розвели розмову, розпочали розмову, завели розмову, провадили розмову*. Пор.: *На пороні [пероні — Л. М.] **пішла** весела **розмова**, пішли жарти; почувась десь на краї порона пісня; до голоса пристав другий голос (Н.-Лев. VIII: 191); — Чи не чули ви оркестра нашого князя? — спитала господиня. — Варто послухати! Хоч тут і село, й дичина, але в нас можна почути найкращих італійських і німецьких композиторів: і Бетховена, і Россіні, й Белліні. Як чудово недавно грав оркестр Травіату й Норму! Так **вертілася розмова** коло матерій високих, поважних, дуже не гармонюючих з бідною, драною обставою старої економської хати (Н.-Лев. I: 187); Після вечері Павло таки не втерпів і знов **розпочав розмову** про нові ідеї з батьком та гістьми (Н.-Лев. II: 140); Молоді збились в купу в другому кутку коло п'яніна й **провадили веселу розмову**, вигадували та реготались (Н.-Лев. VI: 172).*

Принагідно зауважимо, що іменник *розмова* належить до часто вживаних слів у текстах І.С. Нечуя-Левицького, які опубліковані у найповнішому десятитомному виданні (679 слововживань). Це означає, що письменник уважний до опису мовної діяльності своїх персонажів, в

ширшому плані — до образної характеристики людського спілкування. Неодмінним складником таких описів є постать оповідача-автора, який про все, що він бачить, споглядає, пише правдиво і колоритно. Ось, скажімо, як змальовано *розмову*, яка відбувається у приватному колі людей з вищого соціального стану (повість «Неоднаковими стежками»). Їхня манера *вести бесіду*, і авторський оцінний текст (з характерними порівняннями, з майстерним використанням книжних і розмовних мовних засобів, що створюють гумористичний ефект) виявляють ознаки виразно національної комунікативної ситуації: *Гості огляділи нову обставу, обійшли й пильно обдивились, доторкались до всього й полапали пучками усе, навіть нові килими, потім посідали на канапі. Хазяїн та гість сіли проти їх. В салоні пішла розмова.*

Де б узяти, де б напитать таких швидких стенографів, щоб вони похопились записати їх швидке лепетання! Неначе усі дев'ять муз заразом влинули в світлицю й висипали всі свої скарби та дари, окрім богині мудрості Афін, котра, звичайно, зникає в таких салонах і тікає далеко, певно, аж на Олімп. Почалось таке тріщання та цвірінькання, неначе в світлицю влетіла силенна сила горобців, от як вони наприкінці літа навіщось збираються на вербах на якусь горобину раду й завзято цвірінькають. Здавалось, ніби світлиця одразу стала млином на четверо коліс, ще й з ступами; і в тому млині застукотіли, задерчали й заклацали чотири шестерні; ще й раз у раз, безперестанку гупали ступи. Цей млин гув, рипів, гуркотів, неначе мірошник пустив воду на всі заставки. А серед того гуку та стукоту ще ніби десь дерчало двоє деркал, котрими полохають горобців в вишниках.

*Гості оповідали за міські новинки. Мелася й її мати розпитували про знайомих киян. Люба ледве встигала відповідати на два боки. Михайло Киркович і собі щось розказував Меласі й лящав високим лепетливим тенорцем. І Мелася, і Уласевич од завзяття ніби аж висолопили язика, неначе кривились одно з одного. Гук од розмови аж лунав по покоях. Здавалось, ніби самі шибки в вікнах дзвеніли й торохтіли, неначе в час великого грому. Галас і тріщання лилось, соталось, переплутувалось, мов поплутані нитки. Один хазяїн сидів окроми од усіх і позирав на всіх, ніби мовчазний та сумовитий мірошник, котрий сидів мовчки й клітив, чи не вискоче часом будліякий навісний кулак з колеса та не лусне його межі очі. Він вряди-годи тільки вмикувавсь в розмову, часом вкидав слівце своїм гучним басом (Н.-Лев. VIII: 353). Використовуючи стилістичну функцію метафор, порівнянь, побудованих на ефекті звукових асоціацій, письменник подає оригінальний опис світської розмови, відтвореної як враження від підсилювальної функції динамічних ознак (гув, рипів, гуркотів; дзвеніли й торохтіли; лилось, соталось, переплутувалось), доповнених звуковою семантикою іменникових номінацій, пор. стилістичне значення іменників-синонімів *лепетання, тріщання, цвірінькання, гук, галас*, які орієнтують на гумористично-оповідний характер сприймання авторського тексту. Наведений уривок — класичний приклад оповідної майстерності письменника, який природно, в українській гумористичній манері по-*

єднав експресивну семантику лексико-фразеологічних засобів української мови і словесно-художні деталі зображення типових портретів персонажів, коли автор зосереджує увагу не на змісті розмов у салоні, а на створенні узагальненої картини світського спілкування.

Освіта І.С. Нечуя-Левицького, його наукова й громадсько-просвітницька діяльність, участь в українськомовних виданнях засвідчували глибокий інтерес письменника до всіх засобів пробудження національної свідомості українців. Саме в розширенні суспільних функцій української мови бачив письменник завдання тогочасної українськомовної інтелігенції, узагальнений історичний портрет якої він вивів у художніх творах.

Як мовна особистість І.С. Нечуй-Левицький виявляв свій талант у різних типах індивідуально-авторської оповіді — і як науковець-етнограф, і як високий майстер художнього та публіцистичного слова, і як перекладач різностильових іншомовних текстів. Знавець української та загальнолюдської культури, письменник своєю мовною творчістю доводив, що українська мова — засіб вияву світогляду народу, важливе знаряддя наукового пізнання, нею можна висловлювати думки, ідеї, які завжди хвилюватимуть людство. Пишучи твори про українську інтелігенцію, беручи участь у громадсько-культурному житті українців, І.С. Нечуй-Левицький сам уособлював тип тогочасного українського інтелігента і був творцем історії української культури, коли українська інтелігенція відстоювала ідею самобутності української нації та її мови.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- Н.-Лев. I — Нечуй-Левицький І.С. Зібрання творів у десяти томах. Т. 1. Київ, 1965.
Н.-Лев. II — Нечуй-Левицький І.С. Зібрання творів у десяти томах. Т. 2. Київ, 1965.
Н.-Лев. III — Нечуй-Левицький І.С. Зібрання творів у десяти томах. Т. 3. Київ, 1965.
Н.-Лев. V — Нечуй-Левицький І.С. Зібрання творів у десяти томах. Т. 5. Київ, 1966.
Н.-Лев. VI — Нечуй-Левицький І.С. Зібрання творів у десяти томах. Т. 6. Київ, 1966.
Н.-Лев. VIII — Нечуй-Левицький І.С. Зібрання творів у десяти томах. Т. 8. Київ, 1967.
Н.-Лев. X — Нечуй-Левицький І.С. Зібрання творів у десяти томах. Т. 10. Київ, 1968.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білецький О. Іван Семенович Левицький (Нечуй). *Нечуй-Левицький І.С. Твори в чотирьох томах*. Київ, 1956. Т. 1. С. 5 — 45.
2. Дзюбишина-Мельник Н. Текстотипи у забутій науково-популярній розвідці Івана Нечуя-Левицького. *Культура слова*. Київ, 2013. Вип. 79. С. 36 — 45.
3. Донік О.М. Україна в переддень та в добу ліберальних реформ 1860 — 1870-х років. Київ, 2012.
4. Драгоманов М.П. «Над Чорним морем». Повість Івана Левицького. *Драгоманов М.П. Літературно-публіцистичні праці: у 2 т.* Київ, 1970. Т. 2. С. 306 — 311.
5. Драгоманов М.П. Австро-руські спомини (1867 — 1877). *Драгоманов М.П. Літературно-публіцистичні праці: у 2-х т.* Київ, 1970. Т. 2. С. 151 — 166.
6. Єрмоленко С. Етнокультурний і соціальний зміст художньої оповіді Івана Нечуя-Левицького. *Культура слова*. Київ, 2013. Вип. 79. С. 6 — 15.
7. Коляда І. Українська інтелігенція: етнонаціональне самоусвідомлення. Творчість І. Нечуя-Левицького у загальноісторичному контексті другої половини XIX — початку XX ст. URL: http://history-power.com/images/vipuski/2008_11/iiv_2008_11_5.pdf (дата звернення: 19.12.2018).

8. Мандрика М. Він увічнив старий Київ. *Україна*. Київ, 1970. № 45. С. 12.
9. Мялковська Л. Мова художніх творів І. Нечуя-Левицького: етнокультурний аспект. *Лінгвостилістичні студії*. Луцьк, 2015. Вип. 3. С. 110 — 117.
10. Німчук В.В. Святе Письмо. *Українська мова. Енциклопедія*. Київ, 2007. С. 593 — 597.
11. Русанівський В.М. У слові — вічність: Мова творів Т.Г. Шевченка. Київ, 2002.
12. Тарнавський М. Нечуваний Нечуй. Реалізм в українській літературі. Київ — Торонто, 2018.

LEGEND

- Н.-Лев. I — Nechuy-Levytskyj, I.S. (1965). Works in 10 volumes. Kyiv. Vol. 1 (in Ukr.).
Н.-Лев. II — Nechuy-Levytskyj, I.S. (1965). Works in 10 volumes. Kyiv. Vol. 2 (in Ukr.).
Н.-Лев. III — Nechuy-Levytskyj, I.S. (1965). Works in 10 volumes. Kyiv. Vol. 3 (in Ukr.).
Н.-Лев. V — Nechuy-Levytskyj, I.S. (1966). Works in 10 volumes. Kyiv. Vol. 5 (in Ukr.).
Н.-Лев. VI — Nechuy-Levytskyj, I.S. (1966). Works in 10 volumes. Kyiv. Vol. 6 (in Ukr.).
Н.-Лев. VIII — Nechuy-Levytskyj, I.S. (1967). Works in 10 volumes. Kyiv. Vol. 8 (in Ukr.).
Н.-Лев. X — Nechuy-Levytskyj, I.S. (1968). Works in 10 volumes. Kyiv. Vol. 10 (in Ukr.).

REFERENCES

1. Biletsky, O. (1956). Ivan Semenovich Levytsky (Nechui). *Nechuy-Levytskyj I.S. Works in 4 vols.* Vol. 1, 5 — 45. Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo khudozhn'oi literatury (in Ukr.).
2. Dzubyshyna-Melnyk, N. (2013). Textotypes in the forgotten popular non-fiction overview by Ivan Nechuy-Levytskyj. *Kultura slova*, 79, 36 — 45 (in Ukr.).
3. Donik, O. (2012). Ukraine in the time of the liberal reforms of the 1860 — 1870. Kyiv: Kriion (in Ukr.).
4. Drahomanov, M. (1970). «Above the Black Sea». The Tale of Ivan Levytsky. *Drahomanov M. Literary and journalistic works: 2 v.* Vol. 2, 306 — 311. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
5. Drahomanov, M. (1970). Austro-Russian Reminiscences (1867 — 1877). *Drahomanov M. Literary and journalistic works. In 2 v.* Vol. 2, 151 — 166. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
6. Yermolenko, S. (2013). Ethno-cultural and social content of the narrative of Ivan Nechuy-Levytskyj. *Kultura slova*, 79, 6 — 15 (in Ukr.).
7. Koliada, I. Ukrainian intellectuals: ethno-national self-awareness. I. Nechuy-Levytskyj's works in the historical context of the second half of the nineteenth and early twentieth centuries. URL: http://history-power.com/images/vipuski/2008_11/iiv_2008_11_5.pdf (Accessed: 10.12.2018).
8. Mandryka, M. (1970). He immortalized the old Kyiv. *Ukraine*, 45, 12. Kyiv (in Ukr.).
9. Mialkovska, L. (2015). The language of I. Nechuy-Levytskyj's artistic works: ethno-cultural aspect. *Linguistic Studies*, 3, 110 — 117. Lutsk: Lesia Ukrainka East European National University (in Ukr.).
10. Nimchuk, V. (2007). Holy Scripture. *Ukrainian language. Encyclopedia*, 593 — 597. Kyiv: Vydavnytstvo «Ukrains'ka entsyklopediia» im. M.P. Bazhana (in Ukr.).
11. Rusanivsky, V. (2002). Eternity is in the word: (Taras Shevchenko's works language). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
12. Tarnavsky, M. (2018). Unexpected Nechuy. Realism in Ukrainian literature. Kyiv — Laurus — Toronto: Scientific academy of Taras Shevchenko in Canada (in Ukr.).

Статтю отримано 26.12.2018

L.M. Mialkovska

Lutsk National Technical University, Lutsk

IVAN NECHUY-LEVYTSKYJ — CULTURAL, ETNOGRAPHER, WRITER

The author proposes a new understanding of linguistic personality of I. Nechuy-Levytskyj as an expert in Ukrainian and human culture, an ethnographer scientist, an interpreter of the Holy Scripture and as a great master of artistic words. In view of this, the characteristics of the historical period, the cultural and social space that had an impact on the formation of the writer's literary work were presented.

On the basis of the analysis of I. Nechuy-Levytskyj's ethnographic and folklore intelligence «Ukrainian people worldview», the author highlights the writer's attention to the image of the features of Ukrainian culture, the national character of Ukrainians, their customs and rituals; the writer presents the ancient Ukrainian culture not only through the description of the pantheon of deities and cosmogonic myths, but also through the characteristic of festive rituals. It is underlined that the writer describes the national traits of Ukrainians, the peculiarity of their mentality, national humor in the ethnographic study «Ukrainian humorists and scholars. Ethnographic Patterns and Types» as well.

In the examined writer's literary texts the significant ethnographic information, indicating his awareness of the beliefs, religious traditions of Ukrainians, is revealed. The descriptions of such traditions show a stylistic role of artistic details that diversify the tone of the artistic narrative. At the same time, the explored artistic texts contain distinct descriptions of psycho-types of characters, subtle and accurate characteristics of Ukrainians on a socio-cultural basis. The article captures the synonymous richness of I. Nechuy-Levytskyj's language as a feature of his individual style, which is manifested, in particular, in concretely sensual images to refer to the general concept of '**speak, talk**'.

The author concludes that the language creation of I. Nechuy-Levytskyj is a convincing proof of the existence of original Ukrainian literature and language that was creating this literature and was an expressive means of self-identification of the nation.

Keywords: *linguistic identity of I. Nechuy-Levytskyj, writer's literary works, ethnographic information, specific sensory image, history of Ukrainian literary language.*